

PAPER DETAILS

TITLE: Kırsal Alanlardaki Mekânların Sosyal, Kùltürel ve Dini İslevi (Siirt ve Batman Köyleri Örneği)

AUTHORS: Mehmet TAYANÇ

PAGES: 225-252

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3022740>

Kırsal Alanlardaki Mekanların Sosyal, Kültürel ve Dini İşlevi: Siirt ve Batman Köyleri Örneği*

Arş. Gör. Dr. Mehmet Tayanç | ORCID: 0000-0002-9365-2272 | m.tayancc@gmail.com

Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Siirt, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ptwtz25>

Öz

Bu araştırma, bazı kırsal mekânların mevcut toplumsal ilişkileri hangi dinamiklerden yola çıkarak inşa ettiği veya ne şekilde ortadan kaldırdığı sorusundan hareketle hazırlanmıştır. Özellikle kırsal alanlarda sıkça karşılaştığımız köprü, su değirmeni, medrese, karakol, kervan yolu ve baraj gibi mekânların toplumsal işlevlerine odaklanılmıştır. Söz konusu bu mekânların toplumsal grupları bir araya getirme, ayrıştırma ve bu grupların yer değiştirmesi üzerindeki rollerine değinilmiştir. Öte yandan daha çok kültürel yönleri ile ön plana çıkan kırsal mekânlar ile ekonomik yönüyle ön plana çıkan kentsel mekânlar arasındaki farklılıklar üzerinde durulmuştur. Bir yılı aşkın bir süre devam eden bu etnografik çalışmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Çalışma, Siirt ve Batman illerine bağlı köylerde karşılaşılan belli sayıda mekânlarla sınırlıdır. Bu doğrultuda Batman’da 35, Siirt’te ise 37 köye ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu köylerde de farklı yaş, cinsiyet ve meslek grubuna sahip olan toplam 72 kişi ile görüşülmüştür. Amaçsal örnekleme tekniği ile belirlenen bu katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşme formları ile mülakatlar yapılmıştır. Bu görüşmeler neticesinde elde edilen veriler ise içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde kırsal alanda yer alan mekânların da kentsel mekânlar gibi kültürel anlamda tüketildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kentsel mekândan farklı olarak bazı kırsal mekânların bireye yeni davranış kalıpları kazandırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Kırsal Alan, Mekân, Toplumsal ilişki, Bütünleşme, Ayrışma.

Atıf Bilgisi: Tayanç, Mehmet. “Kırsal Mekânların Toplumsal, Kültürel ve Dini İşlevi: Siirt ve Batman Köyleri Örneği”. *Marifetname* 10/1 (Haziran 2023), 225-252.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1267993>

Geliş Tarihi	20.03.2023
Kabul Tarihi	29.04.2023
Yayın Tarihi	30.06.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme *Bu makale, Siirt ve Batman’da Geleneksel Bilginin Kayıt Altına Alınması Projesi kapsamında elde edilen veriler geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Mehmet Tayanç)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetmanetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Social, Cultural and Religious Function of Spaces in Rural Areas: The Case of Siirt and Batman Villages*Res. Assist. Dr. Mehmet Tayanç | ORCID: 0000-0002-9365-2272 | m.tayance@gmail.com

Siirt University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, Siirt, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ptwtz25>**Abstract**

This study is based on the question of which factors some rural spaces build and eliminate existing social relations. Specifically, the social functions of places such as bridges, caravan roads, police offices, madrasah, watermills, and dams are focused subjects. It is examined how these spaces bring social groups together, how they are separated, and how they affect the displacement of these groups. On the other hand, the differences between the rural space stand out with its cultural aspects, and the urban space stands out with its economic aspects are emphasized. A qualitative research design is used in this ethnographic study, which lasted more than a year. The study is limited to a certain number of places in the villages of Siirt and Batman. In this context, 35 villages in Batman and 37 villages in Siirt are visited. In these villages, a total of 72 people of different ages, genders, and occupations are interviewed. The participants are determined using the purposive sampling technique. Interviews are conducted with the participants using semi-structured interview forms. The obtained data are analyzed using the content analysis technique. As a result of the findings, it is concluded that the spaces in rural areas are consumed in a cultural sense, just like the urban spaces. Moreover, it is observed that some rural spaces, unlike urban spaces, provide individuals with new behavioral patterns.

Keywords: Sociology, Rural Area, Space, Social Relationship, Integration, Segregation.**Citation:** Tayanç, Mehmet. "Social, Cultural and Religious Function of Rural Spaces: The Case of Siirt and Batman Villages". *Marifetname* 10/1 (June 2023), 225-252.<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1267993>

Date of Submission	20.03.2023
Date of Acceptance	29.04.2023
Date of Publication	30.06.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
	*This article has been produced by developing and partially modifying the data obtained within the scope of the Project for the Recording of Traditional Knowledge in Siirt and Batman.
Ethical Statement	*It is declared that during the preparation process of this study, scientific and ethical principles were followed and all the studies benefited from are stated in the bibliography. (Mehmet Tayanç)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetmaneetikbildirim@gmail.com
Grant Support	No external funding was used to support this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Tek bir yere konulamayacak kadar karmaşık bir yapıya sahip olan mekân kavramı, her disiplin tarafından farklı bir şekilde açıklanmış¹ ve birçok disiplinin yapmış olduğu tanımlarla ilinti kurularak anlamlandırılmıştır². Son derece girift olan bu olguyu³ yaşanan toplumsal ilişkilerden bağımsız düşünmek, mekânı eksik anlamamıza ve açıklamamıza sebebiyet verecektir. Çünkü mekân dediğimiz olgu, kendi kendini tanımlayan totolojik bir kavramdır.⁴ Fiziksel olmasının ötesinde, sosyal, kültürel ve ekonomik işlevlerin ve ilişkilerin karşılıklı etkileşiminden ortaya çıkmıştır. Gündelik yaşam pratikleri ve deneyimleri de bu alanlarda gerçekleşmektedir. Öte yandan toplumsal ilişkileri şekillendirmekte, *toplumun önceliklerinin* örgütlenmesini sağlamaktadır. Toplumsal belleği inşa etmekte ve belleğin diri tutulmasına katkı sunmaktadır. Bu yüzden inşa edilen her mekân, bir taraftan sahip olduğu dinamiklerden dolayı içinde bulunduğu toplumdan izler taşıırken; diğer taraftan sosyal, kültürel, dini ve ideolojik anlamda toplumu farklı şekillerde etkileyebilmektedir.

Gündelik hayatımızın ritimleriyle karşılaştığımız neredeyse tüm mekânlar toplumsal anlamlarla yüklüdür. Toplumsal hafıza yer alan yaşanmışlıklar mekân aracılığıyla somut bir hal almakta ve mekân aracılığıyla kamusal alanda sergilenmektedir. Bu yüzden her mekân birer *hafıza mekânı* özelliği kazanmaktadır.⁵ Mekânın sahip olduğu bu özellikler-

¹ Fatma Geney vd., “Okul Öncesi Eğitim Kurumlarının Dış Mekân Özellikleri: Eskişehir İli Örneği” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/0, (2019), 735-767.

² Leila Akbarishahabi, “İnsan Ölçeğinde Tasarlanan Kentsel Mekânlar ve Kent sakinlerinin Aidiyet Duyguları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kent Akademisi* 15/1, (Mart - 2022), 136-154.

³ Elif Özgen, “İnsan-Mekân Etkileşiminde Sağlık Yapıları ve Mekânın İyileştirici Rolü”, *Sanat ve Tasarım Dergisi* 8/2 (2018), 184-195.

⁴ Henri Lefebvre, *Mekân Üretimi*, çev. Işık. Ergüden, (İstanbul: Sel Yayınları, 2019). 21-33.

⁵ Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, çev. Ahmet Emin Özcan (Ankara: Dost Kitapevi, 2006)

de dolayı herhangi bir birey ya da topluluk, mekân ile karşılaştığında hızlı bir şekilde onu kendi alanına çevirmekte, kendini söz konusu mekâna uyarlamakta ve inşa ettiği bu alana hapsetmektedir.⁶ Bu da mekânı salt bir fiziksel boyuttan çıkararak içinde toplumsal ilişkilerin sürdürüldüğü ve kültürel dokunun şekillendiği bir yapıya dönüştürmektedir. Yaşanan zamanı ve toplumun sahip olduğu kültürü yansıtmamasında birer ayna işlevi gördüğünü söylemek de mümkündür. Diğer bir deyişle, toplumsal belleğin ve düşüncenin somut bir özellik kazanmasında önemli bir role sahiptir.⁷ Zira mekân, toplumsal ve kültürel belleğin taşıyıcısı ve kalıcı olmasını sağlayan ya da değişmesine zemin hazırlayan yapılar bütünüdür. Neyi, nasıl ve nerede hatırladığımız, hangi kimliklere büründüğümüz ya da hangi düşünce yapısına sahip olduğumuz mekânla doğrudan ilişkilidir.

Kaldırımlar, sokaklar, yollar, merdivenler, kamu binaları, dini yapılar veya gökdelenlerin her biri içinde bulunduğu topluma dair izler taşır ve toplum için önem arz eder. Söz konusu bu yapıları, mekânın toplumsal karakteri olduğunu gösterir. Öyle ki, mekânın veya mimarinin olmadığı bir durumda toplum, kendi kimliğini oluşturacak ya da kendi kimliğini sürdürecektir bir temelden mahrum kalır. Örneğin; okul, medrese, kilise, anıt veya cami gibi mekânlar toplumun sosyal ve kültürel dokusunun gelişmesinde ve değişmesinde veya kalıcı olmasında belirleyici bir rol üstlenir.

Görüldüğü gibi mekân, onu üretenleri birçok noktada etkilemektedir. Çünkü sahip olduğu iç dinamikler sayesinde mekân ile onu inşa

10-35.

⁶ Aldo Rossi, *The Architecture of the City* (Cambridge, Massachusetts, and London: The MIT Press, 1982) 58-73.

⁷ Serpil Özaloğlu, "Hatırlamanın Yapıtışı Mekânın Bellek ile İlişkisi Üzerine", *Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar*, der. Tahire Ermen - Serpil Özaloğlu (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017)13-21.

edenler arasında dönüşümsel ve diyalektik bir ilişki söz konusudur.⁸ Birrey, kendisini bir mekânla tanımlamakta ve kimliğini inşa ettiği mekânın sahip olduğu anlamlar, semboller, göstergeler ve öğelerle besleyip geliştirmektedir. Her bilginin aynı zamanda bir mekân olduğu söyleminden,⁹ her mekânın da birer bilgi olduğu gerçeğine bir geçiş gerçekleşmektedir. Mekânın topluluk kimliğini kalıcı hale getiren ya da ortadan kaldıran bir işlevi de mevcuttur.¹⁰ *Yıkarak yapma* eylemi, mekân üzerinden kültüre ve kimliğe yapılan müdahaleye işaret eder. Barajlar ya da modern eğitimin taşıyıcı mekânı olan okullar, geleneksel dokuyu, yaşam şeklini ve toplumsal kimliği değişime uğratan¹¹ veya ortadan kaldıran¹² inşa edilmiş yapılar olarak kabul edilmektedirler. Örneğin; Botan ve Dicle Nehirleri üzerine inşa edilen ve 2019 yılında faaliyete giren Ilısu Barajı, Hasankeyf gibi önemli bir kültür merkezinin yok olmasına sebebiyet vermiştir. Mekâna yapılan bu müdahale, yıkarak yapma eylemine verilecek örneklerin başında gelmektedir. Bu müdahalenin sonucunda ise söz konusu mekânlar hafızalarını kaybederken, orada yaşayan insanlar da aynı kaderi paylaşmaktadır. Bu durumda ise bir mekânı uzun süre kullanan toplulukların sahip olduğu anıların ve anlatımların kullanmış oldukları mekânla şekillendiği gerçeği ortaya çıkmaktadır.¹³

Öte yandan, farklı bakış açılarıyla tanımlanan mekân olgusuna

⁸ Mehmet Tayanç, “Mekân ve Pandemi: Değişen Roller ve Dönüşen Evin Halleri” *HABITUS Toplumbilim Dergisi* 3/0 (Mart 2022) 71-95.

⁹ Lefebvre, *Mekân Üretimi*, 21-33.

¹⁰ Mehmet Tayanç, *Kent İmgesi* (İstanbul: DBY Yayınları, 2021), 18-66.

¹¹ Dilek Kurban -Mesut Yegen, *Adaletin Kıyısında: ‘Zorunlu’ Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler 5233 sayılı Tazminat Yasası’nın bir Değerlendirmesi – Van Örneği* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2012).

¹² Alptekin Torun, “Batık Kentin Hatırası: Yusufeli Kent Kimliğindeki Değişimler”, *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi* 3/2, (Aralık 2021), 56-80.

¹³ Soner Yeler - Gülcan Minsolmaz Yeler, “Sakinlerin Anılarında Yayla Mahallesi”. *Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar*, der. Tahire Ermen - Serpil Özaloğlu (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017), 211-223.

dair farklı mekân sınıflandırılmaları ile de karşılaşmak olasıdır:¹⁴ fiziki, toplumsal, kültürel, üretici, üretilen ya da zihinsel/hayali mekânlar bunlardan bazılarıdır.¹⁵ Örneğin, toplumsal mekân, toplumlarla birlikte değişen ve dönüşen mekân olarak tanımlanmaktadır. Marksist gelenekte söz konusu bu toplumsal mekân, birer üst yapı olarak kabul edilmektedir. Marksist geleneğin en önemli savunucularında olan Lefebvre, Castells ve Harvey gibi kent araştırmacıları da toplumsal mekânı her daim yenisinden üretilen bir ürün olarak nitelendirmektedir.¹⁶ Fiziki mekân ise görülen, hissedilen mekânı temsil etmektedir. Sonradan inşa edilmiştir ve her daim müdahaleye açıktır. Çoğu zaman belli bir ideolojinin tahakkümü altındadır. Kitleleri bir araya getirme noktasında da önemli bir aracı konumundadır.¹⁷ Fiziki mekân ile karşılaştırıldığında, kültürel mekânın oluşumu ve ortadan kaldırıldığında yerinin dolması zaman almaktadır.¹⁸ Çünkü kültürel mekân, bir toplumun sahip olduğu gelenek, görenek ve inançları belirleyen ya da bu kültürel öğeler aracılığıyla şekillenen mekândır. Tüm yaşanmışlıkları üzerinde taşımaktadır. Ayrıca, bireye ve topluma kimlik kazandırmanın yanında birey ve toplum aracılığıyla da kimlik kazanmaktadır.

Mekân, hafıza ve toplumsal ilişki bağlamında hazırlanan bu çalışma, Siirt ve Batman illerinde, özellikle kırsal alanlarda inşa edilen mekânları ele almaktadır. Ayrıca bu alanda yaşayanların sosyal, ekonomik ve kültürel değerlerini taşıyan mekânların toplumsal işlevlerine/anlamlarına odaklanmaktadır. Sosyal mekânları (okul), fiziki

¹⁴ Lefebvre, *Mekân Üretimi*, 21-33.

¹⁵ John Urry, *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Ögdül (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 11-15.

¹⁶ Lefebvre, *Mekân Üretimi*, 21-33.

¹⁷ Manuel Castells, *Kent Sınıf İktidar*, çev. Asuman Türkün (Ankara: Phoenix Yayınları, 2017).

¹⁸ Tayanç, *Kent İmgesi*, 18-66.

mekânları (baraj, karakol), geçiş mekânları (yol, köprü, kervansaray), kültürel mekânları (türbe ve medrese) ve üretici mekânları (değirmen) açıklayıcı yaklaşımla inceleyen bu çalışma, mekânların sınırları içinde bulundukları alanların değişmesinde nasıl etkili olduklarını ve bu değişimin bireylerin gündelik yaşam pratiklerine nasıl yansıdığını araştırmaktadır. Ayrıca; çalışma, mekânların toplumsal kimliklerin oluşmasında ve korunmasında nasıl rol oynadıklarını 16 aylık bir etnografik çalışmanın bulgularını da sunmaktadır.

1. Toplumsal Yapı ve Mekân: Siirt ve Batman İlleri

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kadim bir kültüre sahip olan Siirt ve Batman illeri, nüfus bakımından Türkiye'nin küçük/orta büyüklükteki kentleri arasında yer almaktadır. Siirt ili toplamda 332 bin civarı bir nüfusa sahip iken, Batman 627 bin civarı bir nüfusa sahiptir.¹⁹ Siirt ili uzun bir tarihi geçmişe sahip olup birçok medeniyete ev sahipliği yapmış kadim kentler arasında yer alırken, Batman ise Siirt ilinden ayrılarak 1990 sonrasında il olma özelliği kazanmıştır. Bulundukları coğrafi konuma bakıldığında Siirt ve Batman illeri Mezopotamya ve Anadolu Uygarlıklarının kesiştiği bir alanda kurulmuşlardır. Selçuklulara ve Asurlulara ev sahipliği yapması ve Artuklulara ve Medlere komşu olması, bu kentlerin kültürel çeşitlilik kazanmasında etkili olmuştur.²⁰ Her iki ilde de nüfusun önemli bir kısmı kent merkezlerinde yaşamaktadır.²¹ Temel geçim kaynakları arasında tarım ve hayvancılık yer almaktadır. Bu iller ekonomik olduğu kadar kültürel, sosyal ve siyasi anlamda da dikkat

¹⁹ Türkiye İstatistik Kurumu. "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları". <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> (Erişim Tarihi: 29.01.2023)

²⁰ Siirt İl Yıllığı, (Siirt: Siirt Valiliği Yayınları, 1998).

²¹ Türkiye İstatistik Kurumu, "Nüfus ve Konut Sayımı". <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-ve-Konut-Sayimi-2021-45866> (Erişim Tarihi: 29.01.2023).

çekmektedir. Ayrıca her iki ilde de aşiret²², ağalık, mezhepçilik ve şeyhlik²³ gibi önemli geleneksel yapılar varlığını sürdürmektedir. Her iki il de 1990 sonrasında yaşanan terör olaylarından en çok etkilenen iller arasındadır.²⁴ Yaşanan çatışmalar ve oluşmaya başlayan güvensiz ortam, yoğun bir şekilde göç vermelerine sebep olmuştur.²⁵ Ekonomik olanakların yetersiz olması da göçün önünü açmıştır.²⁶ Son dönemde uygulanan politikalar, tarım projeleri, petrolün bulunması ve terörün etkisini kaybetmesi tersine göçü başlatmıştır. Yaşanan bu gelişmeler söz konusu kentlere ve buradaki mekânlara yansımıştır. Özellikle kırsaldaki birçok mekânda sözü edilen değişimlerin, yaşanmışlıkların ve var olan mevcut yapının izlerini bir arada görmek mümkündür. Örneğin, birçok noktada yer alan karakollar ve barajlar son dönem yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerin birer ürünü iken, işlevsel türbeler kültürel devamlılıkla ilişkilidir. Modern eğitim kurumları olarak okulların ve geleneksel eğitimin temsilcileri olarak medreselerin bir aradalığı ise, var olan kültürel ve sosyal dinamiklerdeki çeşitliliği görmemiz noktasında önemli ipuçları vermektedirler. Kırsal alanda inşa edilen bu mekânların pek çoğu birer toplanma mekânı ve toplumsallaşma alanı olarak işlev görmektedirler. Kırsal alanlara mekâna yüklenen bu anlam Siirt ve Batman illerinin köylerinde karşılaştığımızı mekânlar için de geçerlidir. Örneğin Vergili Köyünde (Batman) yer alan türbeden dolayı yıllık 40 binin üzerinde ziya-

²² Ahmet Aktaş, *Geleneksel Bir Örgütlenme Biçimi Olarak Aşiret*, Aşiret, ed. Mehmet Tayanç-Ahmet Aktaş (Konya: Çizgi Yayınları, 2021), 13-35.

²³ Ahmet Aktaş, *Böyle Buyurdu Şeyhim: Şeyhlik Kurumunun Sosyal ve Dini Pratiklere Etkisi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 10-60.

²⁴ Dilek Kurban - Mesut Yegen, *Adaletin Kıyısında*, 46-50.

²⁵ Deniz Yüksek - Dilek Kurban, *Türkiye'de Yerinden Edilme Sorununa Kalıcı Bir Çözüm Mümkün Mü? Van Eylem Planı'nın Değerlendirilmesi* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2009).

²⁶ Mehmet Tayanç, *Coğrafyanın Kaderi Üzerine: Güneydoğuda Göç ve Göçün Temelleri, Değişen Dünyada Göç*, ed. Mahir Özhan, (Bursa: Ekin Yayınevi, 2020), 165-188.

retçinin gelip gitmesi, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda köyü bir değişim süreci dâhil etmiştir. Aynı şekilde iki ili etkileyen Ilısu Barajı, çok sayıda kırsal mekânı yok etmiştir. Buna bağlı olarak bu mekânlar ekseninde gelişen toplumsal ilişkiler sekteye uğramıştır. Örneğin; Hasankeyf gibi tarihi ve kültürel yönleri ile ön plana çıkan bu mekânın kent için taşıdığı önem etkisini kaybetmiştir. Aynı şekilde sular altında kalan Siirt'teki Billoris Köprüsü, kırsal alanda yaşayan bireyin kent ile olan bağının kısmen de olsa kopmasına sebep olmuştur.

2. Metodoloji

Sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerin yansımalarını taşıyan mekânların zaman içindeki izlerini sürmeyle ilgilenen bu çalışmada açıklayıcı yaklaşım kullanılmıştır.²⁷ Betimsel yaklaşımın bir alt basamağında yer alan bu yaklaşım ile belli bir durum veya olgu hakkında bilgi vermektedir. Siirt ve Batman illerindeki mekânların orada yaşayan insanların gündelik yaşam pratiklerine, tutum, davranış, düzen ya da ritüellerine nasıl yansıdığına ve insanları ne şekilde etkilediğine odaklanması açısından bu çalışma, etnografik bir çalışmadır.²⁸ Çalışma, Tarım ve Orman Bakanlığı'nın Türkiye'nin 81 ilinde yürüttüğü “Geleneksel Bilginin Kayıt Altına Alınması Projesi'nin” Batman ve Siirt illerindeki alan araştırmalarının bir bölümünü kapsamaktadır. Bu projede, farklı üniversitelerden biyoloji, ziraat, eczacılık ve sosyal bilimler gibi farklı alanlarda çalışan 8 kişilik akademisyen grubuna, iki şoför ve iki köy rehberi eşlik etmiştir. Köylerin kültürel, sosyal, ekonomik ve mekânsal özellikleri, bölgeye hâkim ve bölge ile ilgili çalışmaları bulunan bir sosyolog tarafından incelenmiştir.

²⁷ Robert K Yin, *Case Study Research and Applications* (USA: Sage Publication, 2018).

²⁸ John W. Creswell- Cheryl N. Poth, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Approaches* (USA: Sage Publications, 2016).

Her iki ilde gerçekleştirilen alan çalışmaları, Mayıs 2021’de başlayıp Ağustos 2022’de sona ermiştir. 35’i Batman iline ve 37’si Siirt iline bağlı olan köylerin incelemesi, 16 ayda tamamlanmıştır. Köyler, Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma Müdürlüğü’nde çalışan bir personel ve proje yürütücüleri tarafından belirli kriterlere göre seçilmiştir. Kent merkezlerine uzaklıklarının yansıması, genellikle köylerin demografik, tarihi ve kültürel özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin, Sünni nüfusun yoğunlukta olduğu köylerin yanında, inanç ve ritüeller açısından farklılık gösteren azınlık grupların yaşadığı eski Ermeni, Süryani ve Ezidi köylerinin de bu çalışmada yer almasına dikkat edilmiştir. Kilise, medrese, kale ve kervansaray gibi tarihi mekânların bulunduğu köyler ile terör olaylarının ve köy boşaltmalarının yaşandığı köyler de alan çalışmasının içinde yer almışlardır. Kent merkezlerine yakınlığın değişimi daha da hızlandırdığı varsayımından yola çıkarak, kent merkezine yakın birkaç köy ve merkeze uzaklıkları giderek artan köyler tercih edilmiştir. Batman iline en yakın köy uzaklığı 13 km iken, en uzak köy mesafesi ise 105 km’dir (Tablo 1). Bu durum Siirt ili için ise en yakın köy uzaklığı 7 km ve en uzak köy mesafesi 119 km olarak değişmektedir. Arazinin engebeli olmasından dolayı, uzak köylere ulaşım uygun mevsimsel koşullarda 2-3 saati bulmaktadır. Kış aylarında yoğunlukla köy yollarının kapalı durumda olması nedeniyle köylere ziyaretler genellikle bahar ve yaz aylarında gerçekleştirilmiştir. Ulaşım, yoğunlukla Doğa Koruma İl Müdürlüklerine ait araçlarla sağlanmıştır. Köyler, Batman iline bağlı Beşiri, Gercüş, Hasankeyf, Kozluk ve Sason ilçeleri ile Siirt’in Kurtalan, Eruh, Baykan, Pervari, Şirvan ve Tillo ilçeleriyle sınırlıdır. Köylerin ilçe merkezlerine olan uzaklıkları da her iki il için çeşitlilik göstermektedir. Nüfusun 1000’nin üzerinde olduğu köy sayısı Siirt ilinde daha fazladır.

Projenin amaçları doğrultusunda belirlenen köylerin her iki il için listesi, ilgili köy muhtarlarının iletişim bilgilerini dâhil edilerek oluşturulmuştur. Bu nedenle, köylerdeki ilk irtibat kişileri muhtarlar olmuştur. Muhtarların yaşadıkları köye tarihsel, kültürel ve mekânsal hâkimiyetlerinin olmadığı durumlarda, muhtarlar aracı görevi görerek, kriterleri karşılayacak uygun katılımcıların belirlenmesinde etkin rol oynamıştır. Dolayısıyla, katılımcılar amaçsal örnekleme ile seçilmişlerdir. Batman ilinden bir kadın ve Siirt ilinden iki kadın dışında, katılımcıların tamamı erkektir (Tablo 2). Kadının kırsal alanda daha az söz sahibi ve görünür olması, katılımcılar arasında kadınların sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Batman ilindeki katılımcıların yaş ortalaması 53.6 iken, Siirt ilindeki katılımcıların yaş ortalaması 59.5'tir. Katılımcıların büyük çoğunluğu ilkokul mezunudur, ancak Siirt iline nazaran Batman ilinde daha yüksek eğitim düzeyine sahip katılımcılar yoğunluktadır. Kadınların üçü de ev hanımıdır ve sadece biri ilkokul mezunudur. Erkeklerin büyük çoğunluğu mesleklerini muhtar ve çiftçi olarak tanımlamışlardır. Bunların dışında emekli gazi, şoför, imam, korucu ve dış teknisyeni diğer meslek gruplarını oluşturmaktadır.

Görüşmeler, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile gerçekleştirilmiş ve görüşülen kişilerin onayları alınarak kaydedilmiştir. Her görüşmeden sonra ilgili formlar doldurularak, gözlem notları alınmıştır. Her görüşme ortalama 40-45 dakika sürmüştür; ancak bazı görüşmeler köydeki mekânların sayısı ve birbirlerine olan uzaklıklarına bağlı olarak daha uzun sürmüştür. Görüşmeler, katılımcıların isteklerine göre Türkçe, Kürtçe ya da hem Türkçe hem de Kürtçe dillerinde gerçekleştirilmiştir. Kayıtlar, veri analizi için yazıya dökülmüş ve birincil verilerin kodlan-

ması için nitel içerik analiz tekniği kullanılmıştır.²⁹ Görüşme verileri neticesinde ön plana çıkan mekânlar kodlanmıştır. Bu kodlar çerçevesinde ise şekillenen yeni toplumsal ilişkiler ve yeni davranış şekilleri oluşturulan kodlar aracılığıyla açıklanmıştır. Belirlenen mekânlar ile ritüeller arasındaki ilişki analiz edilmeye çalışılmıştır. ‘B’ ve ‘S’ kısaltmaları, görüşülen kişilerin anonimliği için tercih edilmiştir. Çalışmada, görüşmeler etik kurallara uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

²⁹ Philipp Mayring, “Qualitative Content Analysis”. *Qualitative Social Research*. 2/1 (2004), 159-176.

Tablo 1. Saha Çalışmasının Yapıldığı Köylere Dair Bilgiler

BATMAN				SİİRT			
Köy	İle Uzak	Köy	İle Uzak	Köy	İle Uzak	Köy	İle Uzak
Alaca	42 km	Alaca	42 km	Alaca	42 km	Alaca	42 km
Hisar	75 km	Hisar	75 km	Hisar	75 km	Hisar	75 km
Boğazköy	79 km	Boğazköy	79 km	Boğazköy	79 km	Boğazköy	79 km
Çukurköy	46 km	Çukurköy	46 km	Çukurköy	46 km	Çukurköy	46 km
Yassıca	68 km	Yassıca	68 km	Yassıca	68 km	Yassıca	68 km
Deveboynu	20 km	Deveboynu	20 km	Deveboynu	20 km	Deveboynu	20 km
Oğuz	24 km	Oğuz	24 km	Oğuz	24 km	Oğuz	24 km
Irmak	40 km	Irmak	40 km	Irmak	40 km	Irmak	40 km
Yolüstü	46 km	Yolüstü	46 km	Yolüstü	46 km	Yolüstü	46 km
Karaköy	34 km	Karaköy	34 km	Karaköy	34 km	Karaköy	34 km
Uzundere	34 km	Uzundere	34 km	Uzundere	34 km	Uzundere	34 km
Vergili	82 km	Vergili	82 km	Vergili	82 km	Vergili	82 km
Gönüllü	42 km	Gönüllü	42 km	Gönüllü	42 km	Gönüllü	42 km
Akçakışla	59 km	Akçakışla	59 km	Akçakışla	59 km	Akçakışla	59 km
Çakırpınar	72 km	Çakırpınar	72 km	Çakırpınar	72 km	Çakırpınar	72 km
Üçyol	36 km	Üçyol	36 km	Üçyol	36 km	Üçyol	36 km
Arıca	72 km	Arıca	72 km	Arıca	72 km	Arıca	72 km
Nurlu	53 km	Nurlu	53 km	Nurlu	53 km	Nurlu	53 km
Yemişli	105 km	Yemişli	105 km	Yemişli	105 km	Yemişli	105 km
Oymataş	14 km	Oymataş	14 km	Oymataş	14 km	Oymataş	14 km
Çayüstü	13 km	Çayüstü	13 km	Çayüstü	13 km	Çayüstü	13 km
Kumluca	21 km	Kumluca	21 km	Kumluca	21 km	Kumluca	21 km
Koçkaya	59 km	Koçkaya	59 km	Koçkaya	59 km	Koçkaya	59 km
Binekli	59 km	Binekli	59 km	Binekli	59 km	Binekli	59 km
Gümüşörgü	48 km	Gümüşörgü	48 km	Gümüşörgü	48 km	Gümüşörgü	48 km
Yanikkaya	43 km	Yanikkaya	43 km	Yanikkaya	43 km	Yanikkaya	43 km
Palamut	52 km	Palamut	52 km	Palamut	52 km	Palamut	52 km
Dörtbölük	95 km	Dörtbölük	95 km	Dörtbölük	95 km	Dörtbölük	95 km
Gürgenli	82 km	Gürgenli	82 km	Gürgenli	82 km	Gürgenli	82 km
Beşkonak	74 km	Beşkonak	74 km	Beşkonak	74 km	Beşkonak	74 km
Akçalı	61 km	Akçalı	61 km	Akçalı	61 km	Akçalı	61 km
Alıçlı	49 km	Alıçlı	49 km	Alıçlı	49 km	Alıçlı	49 km
Beybağı	47 km	Beybağı	47 km	Beybağı	47 km	Beybağı	47 km
Örenağıl	96 km	Örenağıl	96 km	Örenağıl	96 km	Örenağıl	96 km
Yolüstü	63 km	Yolüstü	63 km	Yolüstü	63 km	Yolüstü	63 km

* TUIK 2021 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları,
<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> (Erişim tarihi 01 Ekim 2022).

z Batman ve Siirt illerine ve ilçelerine bağlı köylerin merkezlere uzaklıkları Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma Müdürlüklerinden alınmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaşı	Eğitim durumu	Mesleği	Katılımcı	Cinsiyet	Yaşı	Eğitim durumu	Mesleği
B1	Erkek	41	Ortaokul	Muhtar	S1	Erkek	60	İlkokul	Muhtar
B2	Erkek	46	Ön lisans	Muhtar	S2	Erkek	61	İlkokul	Muhtar
B3	Erkek	78	İlkokul	Çiftçi	S3	Erkek	70	Lise	Dış T.
B4	Erkek	47	Ortaokul	Muhtar	S4	Erkek	60	İlkokul	Muhtar
B5	Erkek	45	Lise	Muhtar	S5	Kadın	65	Okur-yazar değil	Ev hanimi
B6	Erkek	54	İlkokul	Çiftçi	S6	Erkek	56	İlkokul	Muhtar
B7	Erkek	74	İlkokul	Çiftçi	S7	Erkek	60	İlkokul	Çiftçi
B8	Erkek	57	İlkokul	Muhtar	S8	Erkek	47	İlkokul	Muhtar
B9	Erkek	41	İlkokul	Çiftçi	S9	Erkek	60	İlkokul	Muhtar
B10	Erkek	70	İlkokul	Çiftçi	S10	Erkek	57	İlkokul	Muhtar
B11	Erkek	48	İlkokul	Emekli gazi	S11	Erkek	45	İlkokul	Muhtar
B12	Erkek	43	Ortaokul	Muhtar	S12	Erkek	44	İlkokul	Korucu
B13	Erkek	40	Lise	Şoför	S13	Erkek	65	İlkokul	Emekli
B14	Erkek	62	İlkokul	Muhtar	S14	Erkek	50	İlkokul	Muhtar
B15	Erkek	40	İlkokul	Muhtar	S15	Erkek	61	İlkokul	Muhtar
B16	Erkek	41	İlkokul	Çiftçi	S16	Erkek	63	Okur-yazar değil	Muhtar
B17	Erkek	76	İlkokul	Muhtar	S17	Erkek	55	İlkokul	Muhtar
B18	Erkek	67	İlkokul	Çiftçi	S18	Erkek	76	İlkokul	Çiftçi
B19	Erkek	58	İlkokul	Muhtar	S19	Kadın	100	İlkokul	Ev hanimi
B20	Erkek	58	İlkokul	Çiftçi	S20	Erkek	48	Okur-yazar	Muhtar
B21	Kadın	46	Okur-yazar	Ev hanımı	S21	Erkek	73	Okur-yazar değil	Çiftçi
B22	Erkek	97	İlkokul	Çiftçi	S22	Erkek	57	İlkokul	Emekli
B23	Erkek	29	Lisans	Muhtar	S23	Erkek	61	İlkokul	Muhtar
B24	Erkek	68	Okur-yazar	Çiftçi	S24	Erkek	76	İlkokul	Çiftçi
B25	Erkek	48	İlkokul	Muhtar	S25	Erkek	67	İlkokul	Çiftçi
B26	Erkek	52	Üniversite	İmam	S26	Erkek	50	İlkokul	Muhtar
B27	Erkek	72	İlkokul	Muhtar	S27	Erkek	66	İlkokul	Muhtar
B28	Erkek	52	İlkokul	Muhtar	S28	Erkek	50	İlkokul	Muhtar
B29	Erkek	43	İlkokul	Muhtar	S29	Erkek	47	İlkokul	Muhtar
B30	Erkek	40	İlkokul	Muhtar	S30	Erkek	43	İlkokul	Muhtar
B31	Erkek	35	Lise	Muhtar	S31	Erkek	-	İlkokul	Çiftçi
B32	Erkek	46	İlkokul	Muhtar	S32	Erkek	-	İlkokul	Muhtar
B33	Erkek	44	İlkokul	Muhtar	S33	Erkek	62	İlkokul	Çiftçi
B34	Erkek	70	Okur-yazar	Çiftçi	S34	Erkek	46	İlkokul	Çiftçi
B35	Erkek	48	Ortaokul	Muhtar	S35	Erkek	62	İlkokul	Muhtar
					S36	Erkek	51	İlkokul	Çiftçi
					S37	Erkek	70	İlkokul	Çiftçi

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Toplumsal Hafızada Mekân: Mekânı İnşa Etmek ve Mekânda Toplanmak

Mekân, hem fiziksel anlamda hem de zihinsel anlamda gruplara aidiyet kazandırmakta, grupları birleştirmekte veya ayırıştırılmaktadır. Köprüler, yollar, ticaret mekânları, su değirmeni veya bir çeşme, farklı işlevlerinin yanında grupları birleştirirken kaleler, köprüler, yollar ise grupları birleştirdiği gibi ayırıştırabilmektedir. Örneğin; köprülerin “gerçek hayatta olduğu gibi zihin dünyasında da birleştirici bir rolü bulunmaktadır.”³⁰ Aynı zamanda söz konusu bu mekânlar, bireyin diğer yaşam alanları ile olan ilişkilerini yeniden düzenlemektedir. Sadece bir köprünün bile hayatlarında önemli bir yere sahip olduğunu Bağgöze ve Ormanardı köylerini Siirt birleştiren Billoris Köprüsü örneğinden görmek mümkündür. 2019 yılından Ilısu Barajının yapılmasıyla sular altında kalan bu köprü, kırsal alan ile kent merkezi ekseninde oluşan ilişkilerde belirleyici bir rol oynamakta idi. Köprünün sular altında kalmasıyla Siirt il merkezi ile olan bağlarının kesildiğini vurgulayan katılımcı, hayatlarındaki bu değişimi “Siirt’e giden köprü sayesinde dünya ile bağımız vardı” (S32) sözleriyle anlatmıştır. Anlatımdan da yola çıkarak sadece bir köprünün dünyaya açılan kapı olarak nitelendirilmesi, mekânın toplumsal ilişkilerin oluşmasında aldığı rolü görmemiz açısından önem taşımaktadır. Aynı şekilde köprü sayesinde “kişiler işlerini daha kolay görebilmekte, yeni ticari bağlantılar kurabilmekte, yeni dostlar edinebilmekte ve âşıkları, dostlukları birbirine kavuşturabilmektedir.”³¹ Köprü aracılığıyla diğer insanlarla daha güçlü diyalogların olduğunu, yıkıldık-

³⁰ Şükrü Aslan, “Birleştiren ve Ayırıştıran İşlevleriyle İstanbul’da Boğaz Köprülerinin Toplumsal Dili”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44/0 (Mart - 2011), 107-123.

³¹ Adam Sharr, *Mimarlar İçin Heidegger* (İstanbul: Yem Yayınları, 2010), 45-65.

tan sonra ise bunun değiştiğini/azaldığını belirten katılımcı, “mesela bir arkadaşımız Siirt’e geldiğinde köprü sayesinde hemen yanına gidebiliyorduk, oturabiliyorduk. Şimdi ise çok zor, insanlarla görüşmelerimiz sınırlandı” (S32), ifadelerini kullanmıştır. Köprünün sular altında kalması ve yıkılması ile birlikte orada yaşayan bireylerin diğer köylere veya köprünün karşı kıyısına dair algıları da değişime uğramıştır. “Karşı taraf bizim için bildiğimiz bir yerdi, şimdi ise bilmediğimiz herhangi bir yer oldu” (S3) sözleri, algıdaki bu değişimi özetlemektedir.

Köprü gibi sonradan inşa edilmiş mekânları değerli kılan şeylerden biri de anılarda kaldığı şekildedir. Çünkü anılar, mekân aracılığıyla bir araya geldiğinde yeni bir ilişki biçimini ortaya çıkarmakta ve tek bir noktada toplayabilmektedir. “Ziyarete gelenler ya kilise için geliyor ya da buradaki anıları için geliyor. Anıları olmasaydı belki kilise için de gelmezlerdi” (B4) gerçeği, anıları üzerinde taşıyan mekânların grupları bir araya getirdiğini görmemiz açısından önemlidir. Katılımcılardan biri tarihi ve yıkılmaya yüz tutmuş bir kilise örneğinden yola çıkarak mekânın birleştirici/toplayıcı yönünü şu ifadelerle açıklamıştır:

“Arıca Köyü, buralardaki Fille (gayrimüslim) köylerin biri. 1981 yılına kadar da sıkıntı olmadan onlarla yaşadık. Sonra yavaş yavaş gittiler. Halen toprakları var bir de kiliseleri var. Arada bir yazları gelirler. Ziyarete gelmelerinin sebebi hem kilise hem de atalarından kalan şeyler. Sık sık telefonla da görüşürüz. Buradaki hatıraları onları bizden koparmadı” (B4).

Mekânın varlığı, yeni ilişkilerin oluşmasını sağladığı gibi yeni davranış kalıplarının oluşmasını da sağlamaktadır. “Kiliseye gidildiğinde ise yanlarında nohut götüren kadınlar yere attıkları nohutları tek tek toplayıp yemektedir. Böylelikle sütlerinin arttığını düşünmektedirler” (B18) örneği, mekân aracılığıyla sergilenen yeni davranış kalıplarını görmemizi sağlamaktadır. Bunun yanında “nazar değen kişinin ismi bir kâğıda yazılıp sonrasında kâğıt türbe içinde yakılıyor, nazar değen kişi kül du-

manı içine çekince iyileşiyor” (B15) ifadesi, mekânın yeni davranış şekilleri üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Mekan üzerinden ortaya çıkan bu yeni davranışlar, mekana bir kutsiyet atfedilmesine sebep olmaktadır. Bu kutsiyet ise söz konusu bu mekanların toplumsal hafızada yer edinmesine ve sonraki kuşaklara aktarılmasını beraberinde getirmektedir. Ayrıca her iki örnekte de görüldüğü gibi mekân olgusu, Urry’inin deyişiyle kültürel anlamda tüketilmektedir. İnanç gibi toplumsal değerler aracılığıyla üretilen bu mekân ise yeni bir *değeri* inşa etmektedir.³² Bu özelliğinden dolayı da çok sayıda birey, mekân aracılığıyla sosyalleşme alanı bulmaktadır. Katılımcı bu noktada şunu dile getirmiştir:

“Köyde (Nurlu) bir adet Süryani kilisemiz vardır. Halen ziyarette gelirler. Onlar gidince bizimkiler de gitmeye başladı. Onarın inançlarının özelliğini taşıyor ama bizimkiler de gidiyor. İnanç ayrımı yok sanki. Hele yeni doğum yapan ve sütü yetmeyen kadınlar hep orda, son zamanlarda deli olanlar da gelmeye başladı” (B18).

Türbe ve kilisenin nazardan korunma, hastalıktan kurtulma, kötü ruhlardan koruma gibi ihtiyaçlara cevap verdiğine inanılması, çok sayıda bireyin belli dönemlerde bu mekânlar aracılığıyla bir araya gelmesini sağlamaktadır. Bu da mekânın sahip olduğu imgesel gücün toplumsal grupların üzerindeki birleştirici gücünü göstermektedir. Böylelikle yeni ilişki biçimleri de ortaya çıkmaktadır. Türbe örneğinde mekânın kültürel bir boyut kazanması ise *toplumsal mekansallaşma*³³ olarak açıklanmaktadır. Bu durum mekânın çağdaş kapitalist toplumlarda tüketildiğine dikkat çeken Urry’ye³⁴ karşılık, geleneksel toplumlarda da belli mekânların kültürel anlamda tüketildiğini göstermesi açısından dikkat çekici-

³² John Urry, *Mekânları Tüketmek*, 11-13.

³³ Henri Lefebvre, *Mekân Üretimi*, 21-33.

³⁴ John Urry, *Mekânları Tüketmek*, 12-13.

dir. Özellikle türbe gibi sembolik mekânların çok sayıda bireyi köye topladığına ve köye bir kimlik kazandırdığına değinen katılımcılar şunları ifade etmiştir:

“Bizim köyde (Vergili Köyü) 900 yıllık “Seyit Bilal Türbesi” var. Zaten köyümüz ondan dolayı meşhur. Batman’da kimse sorsan bilir. Her yıl 40-50 bin kişinin köye türbeyi ziyaret etmeye geliyor. Her kültürden adam geliyor. Hepsi de iyileşmek için geliyor. Bazen bir hafta kalan da var (B12).

“Soğanlı köyü evliyalar köyüdür. Herkes öyle bilir. Bizim bildiğimiz 72 evliya türbesi köyde var. Daha fazla da olabilir. Bu yüzden diğer şehirlerden, köylerden bir sürü insan geliyor. Bazıları gelip günlerce kalıyor” (S34).

Kırsal alanlarda bu tarz *toplanma mekânlarının* yanı sıra yol, kervansaray, kervan yolu ve köprü gibi geçiş mekânları da yer almaktadır. Söz konusu bu mekânlar özellikle ekonomik anlamda sahip oldukları işlevler yönüyle önem taşımaktadırlar. Aynı zamanda toplumsal etkileşime ortam hazırlamakta ve bulundukları bölgelerin değişmesinde katalizör görevi görmektedirler. Örneğin tarihi bir kervan yolunun tüccarlar tarafından uzun yıllardan beri kullanılıyor olması köylerdeki değişimin önemli sebeplerden biri olarak görülmektedir. Aynı durumu gelişmiş kentlerde de görmek mümkündür. “Köyümüzde bulunan kervan yolu eskiden beri kullanıldığı için köyümüzün ekonomik olarak durumu iyi” (B9) ifadesi bir yerleşim bölgesi için kervan yolunun önemini ortaya koymaktadır. Çünkü söz konusu kervan yolları, günümüzde aktif bir şekilde araç yolu olarak kullanılmaya devam etmektedir. Urry’nin de üzerinde durduğu söz konusu bu ana ulaşım yolları ve ticaret alanları, sadece belirli mekânsal yapının öğeleri değil, dışarıdan belirleyici olan yapılar³⁵ Bu yüzden söz konusu bu yollar ya da mekânlar, değiştiren ve dönüştüren yönleri ile ön plana çıkmaktadır. Ekonomik gelişmişliği sağ-

³⁵ John Urry, *Mekânları Tüketmek*, 12-13.

ladığı gibi kültürel gelişmişliğe de ortam hazırlamaktadır. Köyde eski bir kervan yolunun olmasının köye olumlu anlamda yansıdığına dikkat çeken bir katılımcı, bu durumun önemini şu şekilde aktarmıştır:

“Tosuntarla Köyü kervanların geçiş güzergâhındadır. Bundan dolayı köyümüzden tarihi han ve pazar kalıntıları var. Eskiden beri çevre köylerde üretilen ürünler Tosuntarla köyüne getirilerek satılıyor. Biz de rahat rahat satabiliyoruz. Bu yüzden her türden insanla da tanışıyoruz, farklı insanlar görüyoruz. Hem ekonomik hem de kültürel yönden köyümüzün durumu çok iyidir” (S16).

Bazı bölgelerde güvenlik amaçlı inşa edilen kale veya karakol gibi mekânlar da toplumsal ilişkileri inşa etmekte ve köye farklı özellikler kazandırmaktadır. Çünkü karakolun olması iyi bir altyapı, korunaklı bir alan ve merkezi yönetime yakın olma anlamı taşımaktadır. Tüm bunlar ise köyü ve köylüyü farklı açılardan etkilemektedir. Özellikle güvenli olmayan bölgelerde yaşayan köylülerin daha güvenli olması gerekçesiyle karakolun olduğu köylere gelmesi farklı bir ilişki durumunu ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle mekân aracılığıyla yeni ilişkilerin oluşmasına zemin oluşmaktadır. “Köyümüzde karakol olmadığı için, çatışmalar başlayınca daha güvenli diye hepimiz diğer köylere sığındık.” (S15) sözleri, nüfusun belli bir noktada toplanmasında karakolun rolünü ortaya koymaktadır. Ayrıca “karakol olsaydı belki de kimse gitmezdi” (S15) ifadesi, toplanma noktası olması açısından karakolun önemini göstermektedir. Tüm bunlar ise karakola sosyal bir mekân olma işlevi kazandırmaktadır. Bunun yanında karakolların merkezi noktalardan yönetilmesi, bölgenin merkez ile olan bağıni güçlendirmekte ve kültürel, fiziksel ve zihinsel anlamda değişime açık olma potansiyelini beslemektedir. Eskiden merkez ile bağlantıyı karakolda bulunan telefonlar aracılığıyla kurduklarını, karakolda yer alan televizyon sayesinde Türkiye gündemini takip ettiklerini ve karakol sayesinde yapılan güzel yollar sayesinde merkeze gidip

geldiğini aktaran katılımcılar, karakolun önemini şu şekilde anlatmıştır:

“Köyde (Tulumtaş) 1942’den itibaren Askeri bir karakol var. En başta kendimiz güvende hissediyoruz. Bir de bir işimiz oldu mu karakola gidip çözüyoruz. Biri hasta oldu mu ya da başka bir sıkıntısı oldu mu oraya gidiyor. Kar zamanı acil bir şey oldu mu askeri araçları ile hemen merkeze götürüyorlar bizi. Karakol olmasa hepimiz perişan olmuştuk. Olmasaydı hepimiz köyden çıkardık” (S1).

Karakolun toplumsal işlevinin yanında siyasi bir boyutunun da olduğu es geçilmemelidir. Çünkü bu mekân, devletin ideolojik bir aygıtı görevi görmekte ve devletin kırsaldaki varlığını temsil etmektedir. Toplum ile devlet arasındaki bağı kurmakta, güven ve denetim ortamı oluşturmaktadır. Bu şekilde de var olan yapı korunabilmektedir.

Karakol gibi mekânlar, var olan toplumsal yapıyı koruma ve geliştirme işlevine sahip iken, bazı mekânlar ise var olan kültürel dokuyu koruma rolünü üstlenmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde inşa edilen medreseler, bu noktada ilk akla gelen mekânlar olarak dikkat çekmektedir. Bazı köylerde 200 yılı aşkın bir süredir medresenin önemli bir işlevi olduğunu söyleyen katılımcılar, “bizim medrese, fenni ve dini bilginin yeri. Türkiye’nin her yerinden çocukları bu bilgileri almaya geliyor, sonra da bu bilgileri çocuklara öğretiyorlar. Böylece öğrendiğimiz bilgiler kaybolmuyor” (S7) sözleriyle medresenin geleneği sürdüren bir işlevi olduğu üzerinde durmaktadır. Birçok bölgeden ziyaretçinin/öğrencinin gelmesinden dolayı medresenin toplumsal ilişkileri de zenginleştirdiğini düşünen bir katılımcı şunları aktarmıştır: “Köyde (Güleçler) iki adet medrese var. Medreselerin birine Türkiye’nin her yerinde öğrenci geliyor. Her dilden, her memleketten gelen var. Hepsi de birlikte öğreniyor, birlikte vakit geçiriyor.” (S7).

Medrese örneğinden yola çıkarak mekânın sadece fiziksel bir yapı değil aynı zamanda geleneği sürdüren bir özelliği de barındırdığı gö-

rılmaktadır.³⁶ Heidegger'in *testi* metaforu ile anlatmak istediği de tam olarak budur.³⁷ Çünkü testi herhangi bir 'şey'dir ve tıpkı mekân gibi bir araya getirme özelliğine sahiptir. Bu yüzden testi mekânı da temsil etmektedir. Fiziksel özelliğinin yanında toplama ve derleme özelliğine sahiptir. Çalışmanın araştırma alanında bu metaforun karşısında ise su değirmenleri yer almaktadır. Akarsu üzerine kurulan bu mekânlar, su kaynaklarının çok olduğunu bölgelerde önemli toplanma mekânları olarak dikkat çekmektedir. "Eskiden köyde bulunun su değirmeni sayesinde çevre köylerle sık sık karşılaştık, bir araya gelirdik" (S6), sözleri mekânın birleştirme işlevini örneklendirmektedir. Katılımcılar yaşadıkları köyde yaptıkları su değirmenlerinin toplumsal işlevini şu şekil de açıklamıştır:

"Eskiler sürekli anlatırdı. Köyümüzde (Gönüllü) 13 tane su değirmenimiz vardı diye. Bu yüzden her gün bir sürü kişi değirmenler için köye gelir gidermiş. Ermenisi, Süryanisi, Müslümanı hepsi burada toplanmış. Değirmenler sayesinde hepsi birbirinden bilgi alır verirmiş. Mesela çoğumuz tarlamızı nasıl ekip biçeceğini Ermenilerden öğrenmişiz" (B13).

Herhangi bir köy meydanında yer alan bir çeşmenin köy kadınlarını toplumsallaştırdığı gerçeği herkes tarafından bilinmektedir. Çeşme, bilgi akışını sağlamak ve bireyin bulunduğu alana ait olmasını kolaylaştırmaktadır. Çeşme gibi köylerde yer alan türbe, değirmen, medrese gibi mekânların da benzer işleve sahip olduğu görülmektedir. Mekân inşa edilirken aynı zamanda toplumsal ilişkiler de yeniden üretilmektedir. Zaman içinde bu toplumsal ilişkiler de mekân etrafında şekillenmektedir. "Değirmenler olmasaydı bu kadar kişi köye gelmezdi, onlar sayesinde kültürümüz gelişti. Yeni şeyler öğrendik" (B13), sözleri mekânın bu

³⁶ Arslan, Şükrü. "Birleştiren ve Ayrıştıran İşlevleriyle İstanbul'da Boğaz Köprülerinin Toplumsal Dili". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44/0, (Mart 2011), 107-123

³⁷ Adam Sharr, *Mimarlar İçin Heidegger*, 30-44.

yönünü görmemiz açısından dikkat çekicidir. Bu yüzden kentte olduğu gibi kırsal alanı temsil eden köylerde de belli mekânlar ön plana çıkmaktadır. Bu mekânlar sık sık kullanılıyor olmasından dolayı orada yaşayanlar için ayrı bir önem taşımaktadır. Bundan dolayı bu mekânlar toplumsal hafızada yer edinmekte ve nesilden nesile aktarılmaktadır.

3.2. Ayıran ve Ayırıştıran Mekân: Baraj

Toplum ile mekân arasında her daim bağımlı ve karşılıklı bir ilişki vardır. Toplumsal ilişkiler, mekânı üretirken, mekân da toplumsal ilişkileri belirlemekte ve toplumsal ilişkilerin yeni şekiller almasını sağlamaktadır.³⁸ Mekânın bu özelliklere sahip olması ise sürekli dışarıdan müdahaleye uğramasına neden olmaktadır. Mekâna yapılan müdahale ise *yıkarak yapma* veya *yaparak yıkma* eylemi şeklinde okunmaktadır. Özellikle yaparak yıkma eylemine karşılık gelen mekânların/yapıların başında *barajlar* yer almaktadır. Çünkü inşa edilen her bir baraj, beraberinde çok sayıda yaşanmışlığı alıp götürmektedir. “Baraj (Ilisu) yaptılar ama evimizi, bağımızı, tüm yaşamımızı alıp yıktılar” (B8) gerçeği, yaparak yıkma durumunu özetlemektedir. Çünkü inşa edilen baraj gibi yapılar, toplu bir mekânsal kısıymı beraberinde getirmektedir. Yitirilen şey sadece mekân değil, aynı zamandan orayı kullanan grupların bellekleri de. *Bellek yitimi*³⁹ olarak nitelendirilen bu durum beraberinde var olan toplumsal ilişkileri ve anıları da yok etmekte ve toplumsal ayrışmaya sebep olmaktadır. Mekân ve mekâna dair tüm yaşanmışlıkların başka bir yapı yüzünden yok olması katılımcıların “insanlar artık taşınan bu köyde yaşamak istemiyor” (S3) ifadelerini kullanmalarına sebep olmuştur. Çünkü “köye ve köylüye ait olan ne varsa hepsi sular altında” (S3)

³⁸ Henri Lefebvre, *Mekân Üretimi*, 21-33.

³⁹ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, çev. Alaaddin Şenel (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 15-72.

kalmıştır.

Görüldüğü gibi bir grubun sahip olduğu anılar “sadece beynin bazı kısımlarına fiziksel olarak yerleştirilen ve sadece harekete geçirilmeyi bekleyen şeyler”⁴⁰ değildir. Belli mekânlarda da toplanmıştır. Bu yüzden de müdahaleye uğramakta, dolayısıyla yok edilebilmektedir. İnşa edildiklerinde çok sayıda mekânı ve bu mekânlar aracılığıyla oluşan hatıraları yok eden barajların var olan düzeni değiştirdiğine ve toplumun sahip olduğu anıları yok ettiğine değinen bir katılımcı şunları dile getirmiştir:

“2019 yılında su toplayan Ilısu Barajının sularının yükselmesiyle köyümüz suyun altında kaldı. Biz de köyü başka bir yere taşındık. Bazıları da taşınıp başka yere gitti. Hepimizin anıları, çocukluğumuz, acımız hepsi barajın altında şimdi. Çocukluğum geçtiği ev, çocukken oyun oynadığımız yer, okulumuz hepsi sular altında kaldı.” (B20)

Mekân üzerine süregelen bu mücadelenin adı ise bellek savaşı⁴¹ olarak nitelendirilmektedir. Yapılan müdahalelerin bir kısmı var olan algının ve hafızanın yok edilmesini barındırmaktadır. Çünkü tıpkı “içinde doğulan evler gibi mekânlar da sadece verili değildir, anı izleriyle doludurlar.”⁴² En ufak bir müdahale ise toplumsal hafıza ile birlikte süregelen toplumsal ilişkilerin de yok olmasına sebep olmaktadır. Bir bireyin yaşamışlıklara bir bağı olmasa dahi mekân aracılığıyla unutulması veya hatırlaması da bu noktada önem taşımaktadır.⁴³ *Hepsi taşındı* durumu bu ilişkilerin yok olduğunu göstermektedir. Bu durumda görüldüğü gibi mekânı yok eden şey sadece zaman değil, başka bir mekândır. Bazı katılımcıların bu noktada söyledikleri “evlerimiz, camimiz, çocukların oyun

⁴⁰ John Urry, *Mekânları Tüketmek*, 12-44.

⁴¹ Soner Torlak, “Mekân Meselesine Bir Giriş”, *Mekân Meselesi*, der. Andy Merrifield vd. (İstanbul: Tekin Yayınları, 2016), 11-29.

⁴² John Urry, *Mekânları Tüketmek*, 12-44.

⁴³ Faruk Karaarslan, *Toplumsal Hafıza*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019), 15-25.

oynadığı sahamız hepsi baraj yüzünden su altında kaldı” (S8) ifadeleri, tek bir mekânın diğer mekânlar üzerindeki tahakkümü göstermektedir.

Sonuç

Bazı mekânlar, topluma ait anıların ve geçmişin ambarıdır. Kültürel simgeleri, sembollerin ve imgelerin deposu olarak işlev görmektedir. Estetikten uzak, metruk, kullanışsız ve düzensiz mekânlar bile geçmişe dair izleri/yaşanmışlıkları üzerinde taşımaktadır. Mekân merkezli yapılan birçok çalışmada toplumsal ilişkilerde belirleyici olan şeyin kentsel mekân olduğu üzerinde durulsa da kırsal alanlarda yer alan bazı mekânların da bu noktada önemli olduğu görülmektedir. Toplumsal ilişkilerin inşa edilmesinde, toplumsal hafızanın korunmasında ve sonraki kuşaklara aktarılmasında bu mekânların da etkili olduğu tecrübe edilmiştir.

Bilindiği üzere kentsel mekânlarda değişim ve dönüşüm, kırsal alanlarda inşa edilen mekânlara göre hızlıdır. Çünkü kentler, tarihler boyunca kuşatmalar, askeri işgaller ve istilalar yüzünden tarihin seyrinde sürekli dönüşüm geçirir. Tüm bu gelişmelerden kentsel mekânlar da nasibini almaktadır. Kırsal mekânlar ise söz konusu bu müdahalelerden kısmen de olsa daha uzak kalmaktadır. Bu yüzden kırsal alanlarda yer alan mekânlar toplumsal hafızada daha uzun süre yer edinmek ve rutinlerin oluşmasında daha belirleyici olabilmektedir. Kırsal alanda zamanın mekânı yok etme süreci kent alanına göre daha yavaştır. Bu yüzden kırsal alanda inşa edilen mekânlar etrafında oluşan toplumsal ilişkiler ve alışkanlıklar daha uzun solukludur. Bu noktada bellek sermayesi yüksek, tarih sermayesi az olan etnik gruplar ve köy toplulukları, değerlerinin saklanması ve aktarımının sağlanması amacıyla kilise, okul, müze gibi geçmişten geleceğe kültürel mirası taşıyan bellek mekânlarını inşa et-

mişlerdir. Bu mekânlar “ritüelleri olmayan bir grubun ritüelleridir; kutsal olmayan bir toplumdaki geçici kutsallıklardır; bireyleri ve grupları eşit ve aynı kabul etmeye eğilimli bir toplumda gruba aitlik ve tanınma işaretleridir.”⁴⁴

Elde edilen veriler ışığında değerlendirildiğinde uzun süre varlığını sürdüren bazı kırsal mekânların toplumsal ilişkilerin yeni şekiller almasını ve korunmasını sağladığı savunulabilir. Kullanılmamalarına rağmen bazı mekânların toplumsal hafızadaki önemi korunmakta ve ilişkilerin sürdürülmesinde belirleyiciliği devam etmektedir. Bu yüzden çoğu zaman toplanma noktalarına dönüşebilmektedirler. Özellikle karakollar, güvenlik sorunu yaşayan grupları bir araya getirirken, türbeler, değirmenler veya tarihi kiliseler grupların toplanmasına olanak sağlamaktadır. Medrese gibi mekânlar ise kırsal alanda varlığını sürdüren değerlerin, kültürlerin, inançların kalıcı olmasını veya aktarılmasını sağlamaktadır. Söz konusu bu mekânlara yönelik topyekûn müdahaleler ise *alışkanlık belleğini* de yok edebilmekte ve yeni alışkanlıkların oluşmasına sebep olabilmektedir. Bu noktada en dikkat çeken yapının ise örnek kırsal alanlarda barajlar olduğu görülmektedir. Geniş bir alanı etkileme gücüne sahip olan bu yapı, mekân etrafında şekillenen ilişkileri yok edebilmektedir. Dolayısıyla baraj suları altında kalan köprü için söylenen “*dünya ile bağımız koptu*” ifadesi, bireyin kent ve diğer gruplar ile olan bağını yok ettiğini göstermektedir. Bu yüzden bazı mekânların toplumsal grupları ayrıştırma özelliği ortaya çıkmaktadır. Mekâna yapılan bu müdahale ise var olan bu düzenin/izlerin yok olmasını beraberinde getirmektedir. Bu da toplumu bir arada tutan değerlerin/bağların yok olmasına zemin hazırlamaktadır.

⁴⁴ Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, 10-35.

Kısacası toplumsal yaşam, tüm dinamikleri ile belli bir zaman diliminde ve belli bir zemin/mekân üzerine kuruludur. Toplum bir mekânda var olur ve mekân aracılığıyla varlığını sürdürür. Bu nedenle mekânlar toplumsal ilişkileri göstermekte, saklamakta ve geleceğe taşımaktadır. Dolayısıyla mekânı toplumdan, toplumu da mekândan bağımsız düşünmek olanaksızdır.

Kaynakça | References

- Akbarishahabi, Leila. “İnsan Ölçeğinde Tasarlanan Kentsel Mekânlar ve Kent sakinlerinin Aidiyet Duyguları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Kent Akademisi*, 15/1. (Mart 2022). 136-154. <https://doi.org/10.35674/kent.991918>
- Aktaş, Ahmet. *Böyle Buyurdu Şeyhim: Şeyhlik Kurumunun Sosyal ve Dini Pratiklere Etkisi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Aktaş, Ahmet. “Geleneksel Bir Örgütlenme Biçimi Olarak Aşiret”, *Aşiret*. Ed. Mehmet Tayanç-Ahmet Aktaş. 13-35. Konya: Çizgi Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Aslan, Şükrü. “Birleştiren ve Ayırıştıran İşlevleriyle İstanbul’da Boğaz Köprülerinin Toplumsal Dili”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44/0, (Mart 2011), 107-123.
- Castells, Manuel. *Kent Sınıf İktidar*, çev. Asuman Türkün. Ankara: Phoenix Yayınları, 2. Basım 2017.
- Creswell, John W.,-Poth, Cheryl N. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Approaches*. USA: Sage Publications, 2016.
- Connerton Paul. *Toplular Nasıl Anımsar?*, çev. Alaaddin Şenel. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Fırat, Derya. “Sunuş: Bellek, Uzam ve Mücadele”. *Sokağın Belleği*, der. Derya Fırat. 7-43. Ankara: Dipnot Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Geney, Fatma vd. “Okul Öncesi Eğitim Kurumlarının Dış Mekân Özellikleri: Eskişehir İli Örneği”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/0, (2019), 735-767.
- Kurban, Dilek-Yegen, Mesut. *Adaletin Kıyısında: ‘Zorunlu’ Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler 5233 sayılı Tazminat Yasası’nın bir Değerlendirmesi – Van Örneği*. İstanbul: TESEV Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Karaarslan, Faruk. *Toplumsal Hafıza*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 1 Basım, 2019.
- Lefebvre, Henri. *Mekân Üretimi*, çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayınları, 4. Basım, 2019.
- Mayring, Philipp. *Qualitative Content Analysis. Qualitative Social Research*. 2/1 (2004), 159-176.
- Özaloğlu, Serpil. “Hatırlamanın Yapıtaşı Mekânın Bellek ile İlişkisi Üzerine”. *Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar*, der. Tahire Ermen - Serpil Özaloğlu 13-21. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2017.

- Özgen, Elif. “İnsan-Mekân Etkileşiminde Sağlık Yapıları Ve Mekânın İyileştirici Rolü”. *Sanat ve Tasarım Dergisi* 8/2. (2018), 184-195. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.529764>
- Rossi, Aldo. *The Architecture of the City*. Cambridge, Massachusetts, and London: The MIT Press, 1982.
- Nora, Pierre. *Hafıza Mekânları*, çev. Ahmet Emin Özcan. Ankara: Dost Kitapevi, 1. Basım, 2006.
- Sharr, Adam. *Mimarlar İçin Heidegger*, çev. Volkan Atmaca. İstanbul: Yem Yayınları, 2. Basım 2010.
- Siirt İl Yıllığı. *Siirt İl Yıllığı*. Siirt: Siirt Valiliği Yayınları, 1. Basım, 1998.
- Tayanç, Mehmet. “Coğrafyanın Kaderi Üzerine: Güneydoğuda Göç ve Göçün Temelleri”. *Değişen Dünyada Göç*, Ed. Mahir Özhan. 165-188. Bursa: Ekin Yayınevi, 1. Basım, 2020.
- Tayanç, Mehmet. “Mekân ve Pandemi: Değişen Roller ve Dönüşen Evin Halleri” *HABITUS Toplumbilim Dergisi*. 3/0 (Mart 2022), 71-95.
- Tayanç, Mehmet, *Kent İmgesi*. İstanbul: DBY Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Torlak, Soner, “Mekân Meselesine Bir Giriş, Mekân Meselesi”. *Mekân Meselesi*, der. Andy Merrifield vd. 11-29. İstanbul: Tekin Yayınları, 2. Basım 2016.
- Torun, Alptekin. “Batık Kentin Hatırası: Yusufeli Kent Kimliğindeki Değişimler”. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*. 3/2, (Aralık 2021), 56-80. <https://doi.org/10.48118/yykentcevre.1021841>
- Türkiye İstatistik Kurumu. “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları”. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> (Erişim Tarihi: 29.01.2023).
- Türkiye İstatistik Kurumu. “Nüfus ve Konut Sayımı”. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-ve-Konut-Sayimi-2021-45866> (Erişim Tarihi: 29.01.2023)
- Urry, John. *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Ögdül. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Yeler, Soner-Minsolmaz Yeler, Gülcan. “Sakinlerin Anılarında Yayla Mahallesi”. *Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar*, der. Tahire Ermen-Serpil Özaloğlu, 211-223. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Yin, Robert K. *Case Study Research and Applications*. USA: Sage Publication, 2018.
- Yükseker, Deniz - Kurban, Dilek. *Türkiye’de Yerinden Edilme Sorununa Kalıcı Bir Çözüm Mümkün Mü? Van Eylem Planı’nın Değerlendirilmesi*. İstanbul: TESEV Yayınları, 1. Basım, 2009.